

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים, תשס"ח
מספר 768מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דברי כיבושין ודברי כיבוש

בנאום הצוואה שמשה נושא לפני מותו, הכולל את רוב ספר דברים, הוא מעודד את ישראל לקיים את מצוות התורה אף לאחר מותו ומזהירם מפני נטישת עבודת ה'. שכנוע זה נחוץ הן משום שלאחר מות משה לא יהיה אתם נביא כמותו, שידריכם ויוכיחם, הן משום שרק בהיכנסם לארץ כנען יחויבו בכל המצוות, שהן תנאי להתמדת קיומו של עם ישראל על אדמתו.

כאן המקום להבהיר: משה מת לא במדבר ולא בחוצה-לארץ. הוא נאם את נאומו האחרון וגם מת "בעבר הירדן בארץ מואב" (א:ה), שהיא חלק מארץ ישראל מכל הבחינות: גיאוגרפית, היסטורית וגם ייעודית, שהלוא הן לאבות הן ליוצאי מצרים הובטחה הארץ "עד-הנְקָהר הַגְדֹל נְהַר-פְּרָת"¹ במזרח. ואולם "כנען" המצומצמת, היא עבר הירדן המערבי, בה עיקר קדושתה של ארץ ישראל; בה נקבעו קברי האבות והאימהות, ובה נתקדשו מקדשי ישראל: גלגל, שילה וירושלים.² לא נתחייבו אפוא ישראל במלא המצוות³ ולא במלוא העונשים אם יעברו עליהן, עד שעברו את הירדן אל צדו המערבי. לקראת מעבר זה מזהירם משה ומוכיחם.

כדי להוכיח את ישראל על טרדנותם וסכסכנותם, פותח משה בסיפור מינוי הדיינים (א:ט-יח), המשמש גם מבוא לקראת העניין הבא, הוא שילוח המרגלים, לאמור: כבר הייתם מאורגנים היטב לקראת כיבוש כנען, וחטאתם סיכל זאת.

החטא האמור הוא חטא המרגלים (א:כ-מ). את מה שהתורה לא ראתה צורך לספר במעשה המרגלים עצמו בספר במדבר, היינו שהיזמה לשיגורם באה מצד העם,⁴ משלים כאן משה (א:כב) כדי להבליט את אשמתם בכל המהלך. העם ביקש ריגול צבאי בלבד, "את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבוא שם" (שם). ומשה בשלחו אותם הוסיף את סיקור טיב הארץ ופוריותה (במ' יג:יח-כ), כדי שתיאורם ירים את מורל הלוחמים לקראת כיבוש הארץ הטובה. ואולם דווקא עירוב המוטיב המורלי עם המוטיב הצבאי היה להם למכשול. הלא על טוב הארץ ופורותיה אכן ראוי היה לספר לכל העם, אך המרגלים הוסיפו לספר באוזני כל העם, ולא רק באוזני הנהגה, גם את הממצא הצבאי. אמירה זו הפחידה את העם, המרידה אותו נגד משה והביאה למות כל הדור הזה.

על 38 השנים של הנדודים במדבר עקב חטא המרגלים מדלג משה בפסוק אחד: "וַתִּשְׁבוּ בְקִדְשׁ יָמִים רַבִּים פְּיָמִים אֲשֶׁר יִשְׁכַּתֶּם" – להזכיר את חסד ה': על אף הגזרה לא נדדו ממש ברוב שנות המדבר אלא היו מרוכזים סביב קדש, ובאזור זה רעו את צאנם כדרך הרועים,⁵ כפי שאכן נרמז במעשה עצמו: "וּבְגִיכֶם יִהְיוּ רְעִים בְּמִדְבַר אַרְבָּעִים שָׁנָה" (במ' יד:לג).

¹ בראשית טו:יח.

² ספרי זוטא לבמדבר ה:ב, עמ' 1, 228 במהדורת הורוביץ.

³ תורת כהנים, פ' אמור, ראש פרשה יא. וראו עתה מאורות הדף היומי 477, י' בתמוז תשס"ח.

⁴ כשם שבספר דברים אין מפורט שהיזמה למינוי השופטים באה מיתרו (שמ' יח:יג-כז; והשוו דב' א:ט-יז), וכשם שאין מפורש שיזמת ההתנחלות בעבר הירדן באה מהשבים גד וראובן (במ' לב; השוו דב' ג:יב-יז).

⁵ כשם שקיין, שנגזר עליו "נַעַן נָגַד תְּהִיָּה בְּאֶרֶץ" (בר'ד:יב), הונח לו וישב בארץ הקרויה "אַרְרֶץ-נֹד" (שם, טז).

מכאן עובר משה לתאר את עניין עבר הירדן המזרחי: המעבר בה, כיבוש חלקים ממנה ונתינתם נחלה לראובן, גד ומשפחות ממנשה (ב:ב - ג:כ). תיאור כיבושים אלה בא לעודד את ישראל לקראת המשך הכיבוש בכנען עצמה (ג:כא-כב):

וְאֵת-יְהוֹשֻׁעַ צִנִּיתִי בַעֲת הַהוּא לְאֹמֹר עֲיִנֶיךָ הָרֵאת אֶת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֶל-הַיַּם לַשְּׁנֵי הַמַּלְכִים הָאֵלֶּה בֶּן-יַעֲשָׂה ה' לְכָל-הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אָתָּה עֲבַר שָׁמָּה. לֹא תִירָאוּם כִּי ה' אֶל-הַיַּם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם.

אנו קוראים כאן איסור להתקיף את אדום שבאזור הערבה ודרום עבר הירדן, וישראל אכן עקפו את ארצו (ב:ד-ח), כפי שעולה גם מסיפור האירוע גופו בספר במדבר (כ:יד-כא). שם הוסיפה התורה לספר על שתי בקשות מעבר שביקשו ישראל, ואדום דחה אותן. אלה פרטים היסטוריים שאין למשה עניין לחזור עליהם באוזני הדור שחוהו זאת. כאן מתרכז משה רק בצד העקרוני של היחסים עם אדום, ובהמשך דבריו גם עם מואב ועמון (ב:ט-כב).

העיקרון הוא: את ארצות עבר הירדן נתן ה' לאדום, למואב ולעמון. עבר הירדן המזרחי כלול בארץ הייעוד שהבטיח ה' לאברהם "עַד-הַנְּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת" במזרח, אולם כאמור, לעומת עבר הירדן המערבי שבו עיקר קדושת הארץ, עבר הירדן המזרחי קדוש פחות, עד שבספר יהושע (כב:יט) הוא מכונה "ארץ טמאה". יש בו קדושה מהותית והלכתית מסוימת, כשישראל יושבים בה, אך עקרונית מדובר בנחלת חולין ליורשי אברהם, הם עמון ומואב בני לוט שהיה אחיין ובן-בית לאברהם, ואדום הוא עשו שהיה נכד לאברהם.

מתן חבלי עבר הירדן ליורשי אברהם שאינם מבני ישראל, מתבטאת בשני עניינים:

א. מעתה אסור לישראל להתקיפם ולקחת חלקים מנחלותיהם.

ב. ה' נתן חבלים אלה ליורשי אברהם מידי עמים תקיפים שישבו שם לפני: המואבים ירשו את האימים (ב:י-יא), העמונים ירשו את הזמזומים (שם:כ-כא), ושני עמים קדמונים אלה נמנים עם גזע הרפאים-הענקים. אדום כבש את ארצו מידי החורים (שם: יב, כב).

הכיצד בכל זאת יכלו ישראל לכבוש חלק מעבר הירדן ולהתנחל בה? דבר זה מפורט בסיפור המעשה עצמו בספר במדבר (כא:כא-לד). שם מסופר שהאמורי בא ונלחם "בְּמֶלֶךְ מוֹאָב הָרֵאשׁוֹן"⁶ וכבש חלק מארץ מואב "מֵאַרְנֶן עַד-יַבֵּק". כיבוש זה של האמורי את המואבים אפשר אפוא לישראל לכבוש עתה שטח זה מיד סיחון מלך האמורי, כפי שאחרי דורות רבים הבהיר זאת השופט יפתח למלך עמון, שתבע שטח זה מאת בני ישראל, בשם מואב אחי עמון (שופ' יא:טו-כב), וכדברי רבותינו: "עמון ומואב טהרו בסיחון" (גיטין לח ע"א).

הקב"ה מצווה אפוא את משה, כמסופר בפרשתנו: "רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת-סִיחֹן מֶלֶךְ-חֶשְׁבֹּן הָאֱמֹרִי וְאֶת-אַרְצוֹ הַחַל רֶשֶׁת וְהַתְגַּר בּוֹ מִלְחָמָה" (ב:כד). אך משה אינו עושה כך, אלא שולח אל סיחון דברי שלום כדלהלן (ב:כו-כט):

אֶעֱבְרָה בְּאַרְצְךָ בְּדַרְכֵי אֲלַנְךָ לֹא אֶסּוּר יְמִין וְשְׂמֹאלוֹ. אִכָּל בְּכֶסֶף תִּשְׁכַּרְנִי וְאֶכְלִיתִי וּמִים בְּכֶסֶף תִּתֶנְנִי לִי וְשִׁתִּיתִי רַק אֶעֱבְרָה בְּרַגְלִי. כִּפְאֲשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְּנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְהַמּוֹאָבִים הַיִּשְׁבִּים בְּעַר עַד אֲשֶׁר-אֶעְבֹּר אֶת-הַיַּרְדֵּן אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֶל-לְהִינּוּ נָתַן לָנוּ.

כיצד זה עובר משה על צו ה' ושולח דברי שלום אל מלך שנצטווה משה להילחם בו ולרשת את ארצו? המדרשים דורשים דרשות על "גדול השלום", ויפה דורשים,⁷ אך הפשט הוא שאמנם נתגרה משה בסיחון מלך האמורי וגררו לסירוב למעברם של ישראל, וממילא יצטרכו ישראל להילחם בו כדי להגיע אל הירדן.

כיצד? משה ביקש לעבור בארץ סיחון "כִּפְאֲשֶׁר עָשׂוּ-לִי בְּנֵי עִשׂוֹ הַיִּשְׁבִּים בְּשַׁעֲרֵי וְהַמּוֹאָבִים הַיִּשְׁבִּים בְּעַר". האומנם דייק משה בדבריו? הלא קראנו שבני עשו – אדום, ובני מואב לא נתנו מעבר לישראל, וישראל נאלצו להקיף את ארצותיהם!⁸ במצג-שווא זה גירה אפוא משה את סיחון, שמן הסתם אמר בלבו: 'אם אדום ומואב לא נתרצו לישראל לתת להם מעבר, הרי לא ייתכן שאני אהיה חלוש וותרן ואתרצה לישראל!'

⁶ "ראשון" לא במשמע מוחלט אלא במשמע יחסי: מי שקדם. כשם ש"אחרון" יכול לבוא במשמע יחסי. ראו בר' טז:ב; חגי ב:ט.

⁷ דברים רבה ה' סוף יג; תנחומא – בובר, דברים הוספה: עמוד ג ע"ב וד ע"א.

⁸ פרשנים מנסים לתרץ את השאלה על ידי הרמוניזציה וחלוקה: לא אותם מואבים היושבים בער, אלא מואבים אחרים נתרצו לישראל; ולא בני עשו היושבים בשעיר אלא אדומים אחרים נתרצו לישראל, שלא נתנו מעבר אך נתנו או מכרו מזון. ראו רש"י, רשב"ם, ראב"ע וחזקוני. באופן אחר תירץ ר"י אברבנאל.

הוא אפוא שציווה ה' את משה: "וְהִתְנַגֵּר בּוֹ מִלְחָמָה" – התגרה בו עד שיצא למלחמה. וכך עשה משה, ככתוב: "וּבַתְּחִלָּתוֹת עָשָׂה מִלְחָמָה" (משלי כ: יח).

מנחם בן-ישר

המכללה האקדמית אשקלון